

УДК 347.921

Ю. Ю. Рябченко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України

ОСОБИ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У СПРАВІ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ

Стаття присвячена окресленню проблемних питань, визначенню єдиних засад процесуального статусу осіб, які беруть участь у справі, формуванню авторської пропозиції щодо визначення кола вказаних осіб та пропозицій щодо належного закріплення основних положень щодо вказаних осіб у чинному процесуальному законодавстві.

Ключові слова: *заінтересовані особи, цивільний процес, суд, провадження, процедура, процесуальна форма, позивач, відповідач.*

Постановка проблеми. Критерієм віднесення окремих учасників цивільного процесу до осіб, які беруть участь у справі, в юридичній літературі традиційно визначається наявність юридичної зацікавленості в результатах розгляду справи. Втім, як в юридичній доктрині, так і на рівні законодавства не повною мірою враховується характер юридичної заінтересованості під час визначення конкретних категорій осіб, які беруть участь у справі. Вказане породжує не завжди послідовні законодавчий та доктринальний підходи щодо відповідно закріплення та дослідження окремих категорій учасників розгляду справи. Зокрема, закріпивши такими особами відповідних учасників проваджень, передбачених (р. VII-I Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [1]), законодавець чомусь випустив з уваги учасників інших проваджень у цивільному процесі, попри їх очевидну юридичну заінтересованість у результатах розгляду їх справи. Мова йде про інші провадження і процедури, передбачені р.р. 5 – 9 ЦПК України. Окрему проблематику становить визначення осіб, які беруть участь у справі в провадженнях щодо перегляду судових рішень (р. 5 ЦПК України), враховуючи законодавчі положення ч. 1 ст. 292, ч. 1 ст. 324 ЦПК України щодо можливості подання апеляційної скарги особами, які не брали участі у справі. Аналогічно в юридичній літературі, зокрема в підручниках із цивільного

процесу – їх структурна побудова свідчить про подібність до наведеного вище законодавчого підходу [2, с. 291–375; 4, с. 94–171]. Наслідком цієї ситуації є застосування положень р. 1 ЦПК України під час здійснення відповідних проваджень фактично за аналогією. Мова йде про положення щодо, зокрема, прав та обов'язків цих осіб у відповідних провадженнях. У цьому зв'язку слід вказати на проект Закону України від 23.03.2017 р. № 6232 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [3], яким передбачаються істотні зміни щодо засад участі в цивільному процесі заінтересованих у результатах розгляду справи осіб. Так, наприклад, замість загальної категорії «особи, які беруть участь у справі» використовуються окремі категорії «учасники справи» та «представники», при цьому органи та особи, які відповідно до закону захищають інтереси інших осіб, віднесені до категорії «учасники справи» (ст. 57 § 1 гл. 4 р. 1 проекту Цивільного процесуального кодексу України). Втім, вказані вище проблеми вирішуються цим проектом закону не повною мірою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід вказати на наявність на сьогодні певної кризи в розробці єдиних основ процесуального статусу осіб, які беруть участь у справі. Так, достатньо ґрунтовно опрацьовані засади процесуального положення осіб, які передбаче-

ні ч. ч. 1, 2 ст. 26 ЦПК України: сторони, треті особи, заявники, заінтересовані особи, представники цих осіб. Значна увага приділялась також опрацюванню питань процесуального статусу прокурора та інших осіб, передбачених у ст. 45 ЦПК України (І.П. Тимошевська, Ю.С. Дацко, Т.О. Дунас, О.О. Панчишина, О.Р. Севрук та інші). Водночас засади правового статусу відповідних осіб в інших провадженнях, зокрема передбачених р.р. 5 – 9 ЦПК України, співвідношення їх статусу із статусом зазначених вище осіб не знайшли свого належного відображення в наукових дослідженнях.

Метою статті є окреслення проблемних питань визначення єдиних засад процесуального статусу осіб, які беруть участь у справі, формування авторської пропозиції щодо визначення кола вказаних осіб та пропозицій щодо належного закріплення основних положень щодо вказаних осіб у чинному процесуальному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Законодавець займає однозначну позицію щодо визначення кола осіб, які беруть участь у справі (ст. 26 ЦПК України). Подібне сприйняття спостерігається також в юридичній літературі, як було вказано вище.

Ключовою ознакою осіб, які беруть участь у справі в юридичній літературі, традиційно визначається наявність юридичної зацікавленості в результатах розгляду справи. Причому за критерієм мети участі в справі вказані особи поділяються на дві підгрупи: які звертаються за захистом власних матеріальних прав, свобод, законних інтересів; які звертаються з метою захисту матеріальних прав, свобод, законних інтересів інших осіб. До першої підгрупи відносять: сторони, треті особи (в справах позовного провадження), заявники, заінтересовані особи (у справах наказного та окремого провадження). До другої групи відносять органів та осіб, передбачених ч.ч. 1, 2 ст. 45 ЦПК України, а також процесуального представника [2, с. 405; 4, с. 75]. Інтерес осіб другої підгрупи осіб дістав в юридичній літературі назву процесуального, а щодо перших вказується про наявність як процесуального, так і матеріального інтересу в результаті ви-

рішення справи. Причому процесуальний інтерес можна пов'язувати з: можливістю участі в розгляді та вирішенні судової справи; отриманням рішення суду в конкретній справі [2, с. 367].

Слід зазначити про доцільність доповнення наведеної класифікації осіб, які беруть участь у справі. Так, відповідно до ч. 4 ст. 26 ЦПК України в справах про оскарження рішення третейського суду та про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду особами, які беруть участь у справі, визначені учасники третейського розгляду, особи, які не брали участі в справі, в разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, треті особи, а також представники цих осіб. Усі зазначені особи мають заінтересованість у результатах розгляду їх справи судом. Так, заявники в справах про оскарження рішень третейських судів заінтересовані не тільки в отриманні можливості брати участь у справі, але також в отриманні рішення суду у своїй справі. Крім того, не можна не звертати увагу, що кінцевою метою їх звернення є захист їх саме матеріальних прав, свобод, законних інтересів, порушених, на їх думку, третейським судом. Відповідним чином можливо характеризувати матеріальні інтереси протилежної сторони в таких справах. Тому не випадково вказаних осіб включено до осіб, які беруть участь у справі навіть на рівні навчальних видань [2, с. 405]. Аналогічно – в провадженнях, передбачених р. 5 ЦПК України (апеляційне, касаційне та ін.). Хоча безпосереднім інтересом особи, яка ініціює відповідне провадження, є виправлення судової помилки, але основним інтересом є захист таким чином власних матеріальних прав, свобод, законних інтересів.

Водночас виникає питання, які суб'єктивні матеріальні права, свободи, законні інтереси відстоює заявник у справі про визнання та виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню (гл. 1 р. 8 ЦПК України)? Адже питання щодо вирішення спору в даному випадку не ставиться – спір вже вирішено. Крім того, аналіз підстав для відмови в задоволенні клопотання про надання

дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (ст. 396 ЦПК України) призводить до висновку, що кінцевою метою цього провадження не є контроль за правильним вирішенням справи іноземним судом, рішення якого є предметом розгляду. Отже, інтереси особи, яка ініціює дане провадження (стягувач) в даному випадку, слід визначити як процесуальні. Аналогічно можливо визначити інтереси осіб, які ініціюють такі провадження, як щодо: вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням рішення суду чи іншого органу (посадової особи), у випадку, встановленому законом (р. 6 ЦПК України); оскарження рішень, дій, бездіяльності виконавця судового рішення (р. 7 ЦПК України); визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню (гл. 2 р. 8 ЦПК України); щодо відновлення втраченого судового провадження (р. 9 ЦПК України). Особи, які ініціюють зазначені провадження, можуть бути охарактеризовані як сторони в таких справах. Керуючись наведеним, а також виходячи з вказаного вище критерію щодо визначення кола осіб, які беруть участь у справі, зазначених осіб теж доцільно включити в це коло, закріпивши відповідні положення в ст. 26 ЦПК України.

Втім, на відміну від процесуального представника чи особи, яка діє на підставах, передбачених ст. 45 ЦПК України, така особа діє у власних інтересах. Від осіб, які входять у першу підгрупу осіб, які беруть участь у справі, вказані особи відрізняються характером інтересу (виключно процесуальний). Тому вказаних осіб доцільно виокремити в окрему – третю підгрупу осіб, які беруть участь у справах у порядку цивільного судочинства.

Цивільний процес історично склався як судова форма захисту вже порушених суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів. Вказане досягається, в першу чергу, шляхом вирішення спору про право, в результаті якого суд робить висновки з приводу матеріальних прав та обов'язків сторін. Вказане відповідає історичному призначенню судочинства – захисту прав, досягнення юридичної рівності [5, с. 12]. Але на сьогодні внаслідок історичного розвитку, особливих умов у

суспільстві в цивільному процесі з'явилась значна кількість проваджень, що за своїм безпосереднім призначенням не відповідають вказаному. Мова йде, в першу чергу, про окреме провадження. На таку обставину щодо нього вже вказувалось в юридичній літературі [2, с. 696, 697]. Подібне можливо стверджувати також стосовно наведених вище проваджень, передбачених р.р. 6 – 9 ЦПК України. Але як щодо окремого провадження, так і щодо цих видів проваджень можливо стверджувати, що вони віднесені до юрисдикції судів внаслідок виняткового значення відповідних рішень, що приймаються за наслідками їх здійснення, для правового статусу особи. Саме тому відповідних учасників названих проваджень доцільно включити до кола осіб, які беруть участь у справі, як це має місце з учасниками окремого провадження.

Зацікавленість особи, яка бере участь у справі, є її конститутивною ознакою. Тому вона підлягає врахуванню під час визначення відповідних осіб у провадженнях та процедурах. Із цієї позиції повертає увагу неоднаковий підхід законодавця до визначення таких осіб у справах позовного, наказного та окремого проваджень, з одного боку, та в справах щодо оскарження рішень третейських судів – з іншого. Зокрема, в першому випадку підкреслюється саме процесуальний статус (сторона, третя особа, заявник) відповідної особи. У другому – фактично зазначається спеціальний правовий статус, що є передумовою для звернення (наприклад, щодо справ про оскарження рішення третейського суду особами, які беруть участь у справі, визначено учасників третейського розгляду). Коректнішим видається саме перший підхід, оскільки особа, права якої порушено рішенням третейського суду, в судовому процесі фактично отримує статус заявника. Цивільні процесуальні правовідносини (що є об'єктом регулювання ЦПК України) виникають між судом та заявником (тобто особою, що вже бере участь у процесі), а не судом та особою, що вважає свої права порушеними, але до суду ще не звернулася. З огляду на викладене доцільно змінити засади закріплення відповідних осіб у ст. 26 ЦПК, для чого

слід внести відповідні зміни до цієї статті. Матеріально-правовий же статус цих осіб, що є підставою для сприйняття їх судом як осіб, які беруть участь у справі, доцільно закріпити з використанням того підходу, що реалізовано під час врегулювання відповідних питань щодо, наприклад, апеляційного та касаційного проваджень. Зокрема, в ч. 1 ст. 292, ч. 1 ст. 324 ЦПК України відповідно визначено осіб, які мають право подати відповідну скаргу.

В інших видах проваджень і процедур осіб, які беруть участь у справі, слід згрупувати за наведеною вище ознакою. За такого підходу відповідними особами будуть: скажчик та заінтересована особа – в провадженнях, передбачених гл. гл. 1, 2 р. 5, р. 7 ЦПК України, заявник та заінтересована особа – в провадженнях, передбачених гл.гл. 3, 4 р. 5, р.р. 6, 7-1, 8, 9 ЦПК України.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження надає підставу для висновків.

1. Заінтересованих осіб у провадженнях, передбачених р.р. 6, 7, 8, 9 ЦПК України, слід віднести до осіб, які беруть участь у справі.

2. З огляду на відсутність у вказаних осіб матеріальної заінтересованості, але водночас враховуючи їх участь у справі із захисту власних інтересів, вказаних осіб слід винести в окрему (третю) підгрупу осіб, які беруть участь у справі. Заінтересованих осіб, які беруть участь у провадженнях, передбачених р.р. 5, 7-1 ЦПК України, слід віднести до першої підгрупи, тобто саме до матеріально заінтересованих осіб.

3. Віднесення вказаних осіб до осіб, які беруть участь у справі, зумовлює необхідність внесення змін до ст. 26 ЦПК України з метою врахування цього в її положеннях. Вказані зміни слід вносити на основі зазначення осіб у взаємозв'язку з кожним відповідним видом провадження (процедури).

4. При визначенні в ЦПК України відповідних осіб необхідно виходити з їх процесуального статусу, а не спеціального правового, який є передумовою звернення до суду і існує в особи поза судом. З огляду на вказане слід внести зміни до ч. 4 ст. 26

ЦПК України щодо засад закріплення осіб, які беруть участь у справах, які стосуються рішень третейських судів (р. 7-1 ЦПК України) та вказати їх як, відповідно, заявника та заінтересованих осіб. Матеріально-правовий же статус цих осіб, що є підставою для сприйняття їх судом як осіб, які беруть участь у справі, доцільно відобразити в нормах ЦПК України у відповідному розділі (главі) шляхом визначення категорій осіб, які мають право ініціювати відкриття відповідного провадження (процедури). У певних провадженнях та процедурах цей підхід вже реалізовано. Так, статтю 383 ЦПК України визначено коло осіб, які мають право звернутись із скаргою на рішення, дії, бездіяльність виконавця судового рішення. Водночас у нормах, що регламентують окремі види проваджень, відповідні положення відсутні.

5. Отже, особами, які беруть участь у справі (окрім осіб, передбачених ч.ч. 1, 2 ст. 26 ЦПК України), слід визначити таких, як: скажчик та заінтересована особа – в провадженнях, передбачених гл.гл. 1, 2 р. 5, р. 7 ЦПК України, заявник та заінтересована особа – в провадженнях, передбачених гл.гл. 3, 4 р. 5, р.р. 6, 7-1, 8, 9 ЦПК України.

6. Перспективним напрямом подальших досліджень слід вважати вдосконалення теоретичних основ процесуального статусу таких осіб, зокрема щодо їх прав та обов'язків з урахуванням специфіки: завдань щодо кожного з проваджень і процедур; положення кожної з наведених осіб у цих провадженнях та процедурах.

Список використаної літератури:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: за станом на 20 верес. 2016 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16 (07.05.2004). – Ст. 1088 (із змінами).
2. Курс цивільного процесу: підруч. / [В.В. Комаров [та ін.]; ред. В.В. Комаров. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : проект Закону України від 23.03.2017 р. № 6232 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док. : система інформацій-

- но-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 30.09.2017 р.
4. Цивільний процес України: підруч. / ред. В.О. Кучер. – ЛьвДУВС, 2016. – 768 с.
5. Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : моногр. / О.С. Ткачук. – Х. : Право, 2016. – 600 с.

Рябченко Ю. Ю. Лица, участвующие в деле: некоторые проблемы определения и законодательного закрепления

Стаття посвящена обрисовке проблемных вопросов определения единых принципов процессуального статуса лиц, участвующих в деле, формированию авторского предложения по определению круга указанных лиц и предложений относительно надлежащего закрепления основных положений относительно указанных лиц в действующем процессуальном законодательстве.

Ключевые слова: заинтересованные лица, гражданский процесс, производство, процедура, процессуальная форма, истец, ответчик.

Riabchenko Yu. Individuals involved in the case: individual problems of definition and legislative consolidation

The article is devoted to the outline of problematic issues in defining the common principles of the procedural status of persons involved in the case, the formation of an author's proposal for the definition of the circle of the said persons and proposals regarding the appropriate consolidation of the basic provisions regarding these persons in the current procedural law.

Key words: interested persons, civil process, court proceedings, procedures, procedural form, the plaintiff, the defendant.